

**Становлення системи суспільного дошкільного виховання на
Полтавщині у період кінця ХІХ – початку ХХ ст.**

Анотація: у статті розкриваються питання історії розвитку та становлення суспільного дошкільного виховання на Україні у період кінця ХІХ – початку ХХ ст.. Висвітлюються проблеми, які виникали під час створення системи виховання дошкільників на Полтавщині. Зокрема, приділяється увага організаційній діяльності перших у м. Полтаві дитячих ясел, ясел-притулків, селянських ясел-притулків, літніх дитячих майданчиків, дитячих садків, а також організації «Ліга порятунку дітей». Узагальнено систему суспільного дошкільного виховання на Україні: заклади для дітей дошкільного віку; заклади спільного виховання дітей дошкільного та шкільного віку; заклади опіки для сиріт та безпритульних дітей. Наголошується на важливості створення навчально-виховної підготовки дошкільних працівників організації дитячих установ та важливості методичного забезпечення як на Україні, так і на Полтавщині.

Ключові слова: суспільне дошкільне виховання на Україні; дитячі ясла; ясла-притулки; літні дитячі майданчики; селянські ясла-притулки; дитячі садки; державна система дошкільного виховання; відділ дошкільного виховання та допомоги; програми для дитячого садка; організація дитячих установ.

Постановка проблеми. Становлення суспільного дошкільного виховання на Україні припадає на період кінця ХІХ – початку ХХ ст. У другій половині ХІХ ст. в Україні просвітницько-педагогічні ідеї розвивались в складних соціально-економічних умовах посилення соціального, політичного та національного гноблення й одночасного зростання національно-визвольного руху.

У багатьох містах України виникають гуртки, так звані «громади», в яких зосереджуються інтелектуальні сили. Найвпливовіша і найчисельніша була Київська громада, яка об'єднала видатних діячів культурного й громадського життя: В. Антоновича, М. Драгоманова, П. Житецького, П. Чубинського,

М. Лисенка, М. Старицького, О. Русова, Ф. Вовка та ін. Навколо них гуртувалися молоді талановиті сили, які прагнули створити національну систему виховання в Україні, розробити методику роботи в дитячих дошкільних установах. Широка громадсько-політична діяльність київського педагогічного часопису «Дошкольное воспитание» сприяла поширенню в Україні ідей суспільного дошкільного виховання, висвітленню даних експериментальної психології та педагогіки, теорії та практики дитячого садка, популяризації кращих педагогічних систем виховного досвіду в інших країнах.

Аналіз наукових досліджень. Нині не можливо уявити, що донедавна широкому педагогічному колу були невідомі видатні вітчизняні діячі дошкільного виховання початку ХХ ст. С. Русова, О. Дорошенко, Г. Ващенко та ін. Особливо слід відзначити величезний вклад представниці демократичної педагогічної думки України С. Русової, яка у цей період заклала педагогічні принципи українського дошкільця, створила національну систему освіти. Інша відома викладачка Фребелівського педагогічного інституту, Київського інституту народної освіти, авторка праці «Дитячий садок» О. Дорошенко відстоювала позицію створення національного дитячого садка, який мав би будуватися на ґрунті національної культури, народних традицій, кращих зразках усної народної творчості. Майже все своє життя, талановитий педагог і палкий патріот України, полтавчанин Г. Ващенко присвятив питанню національного відродження України та національної освіти.

Як предмет вивчення історико-педагогічних аспектів проблеми становлення суспільного дошкільного виховання на Україні у період кінця ХІХ – початку ХХ ст. знаходимо у сучасних наукових дослідженнях С. Амбрамсон, Л. Артемової, Л. Батліна, А. Бондар, Т. Головань, Н. Лисенко, М. Мельничук, З. Нагачевської, І. Улюкаєвої та ін. Аналіз вивчених праць дає можливість стверджувати, що у цей період однією з найважливіших задач перед громадськістю держави постає проблема охоплення дошкільною освітою дітей різних верств населення, починаючи з раннього віку на території всіх губерній та повітів України.

Мета статті полягає в тому, щоб показати важливість проблеми становлення суспільного дошкільного виховання на Україні у період кінця XIX – початку XX ст. для сучасної системи освіти; розкрити значення створення системи виховання дошкільників на Полтавщині для дошкільних навчальних закладів сьогодення.

Методи дослідження. У статті використовувався теоретичний метод, а саме: аналіз – для вивчення історичної наукової спадщини видатних педагогів з проблеми дослідження; порівняння – для вивчення класичних та сучасних концепцій виховання; узагальнення – для визначення особливостей створення різних видів навчальних закладів на Україні та Полтавщині у період кінця XIX – початку XX ст.

Виклад основного матеріалу. Не залишилася осторонь питання про створення системи виховання дошкільників і Полтавська земля, яка подарувала світові велику кількість видатних людей, в тому числі і педагогів. Достатня увага на Полтавщині приділялась освіті. Тут працювали як різні заклади освіти, так і окремі видатні педагоги та діячі. Зокрема, спадкоємиця відомих на Україні дворянських родин Гоголів та Пушкіних С. Данилевська брала активну участь в організаційній діяльності перших у м. Полтаві дитячих ясел. Велику частину свого життя ця людина присвятила саме дітям, якими дуже любила займатися. Відомо, що Софія Миколаївна навіть писала для них вірші, які покладала на власну музику. Увесь час роботи з дітьми вона вважала найщасливішим у своєму житті.

У 1839 році, вперше у Полтавській губернії, та й на теренах України зокрема, був відкритий дитячий садок [2, 145]. Відомий історик та краєзнавець І. Павловський згадував про «ясла-приют» у популярному тоді періодичному виданні «Київська старовина» так: «Детский приют в Полтаве на подобие нынишних «яслей»» [2, 147]. Притулок було створено під патронатом тодішнього губернатора О. Аверкієва, а безпосередньо самою організаційною роботою займалася його дружина Ганна Олексіївна. Потрібно зауважити, що заклад діяв чітко за встановленими правилами і настановами, які були означені у статуті «ясел-приюту», затвердженому 27 грудня 1839 року [2, 114]. Через деякий час, наприкінці 1842 р., у Полтаві було створено Губернське піклування про дитячі притулки, яке і

стало головним органом, що здійснював нагляд за їх роботою. Фінансове забезпечення здійснювалося за рахунок пожертв і зборів від спектаклів, лотерей, концертів.

У «яслах-приюті» на безоплатній основі знаходились діти з трьох років. Особливістю цього закладу було те, що до нього приймали переважно дітей з бідних робочих родин. Як правило, їх батьки працювали упродовж денного часу і такі діти залишались без їх догляду. Науковець І. Павловський зазначав, що Полтавський заклад створювався «в особенности для тех бедных детей, кои во время дневных работ их родителей или родственников, по необходимости оставаясь без призора и попечения, лишены способов нравственного образования и сверх того подвергаются всем несчастным случаям, которых, по слабости сил и по неопытности, не в состоянии ни предупредить, ни предвидеть и которые могут, сделав их всю жизнь неспособной к какой-либо работе обратить в тягость родителей и общества» [2, 147].

Режим роботи дитячих садків був досить зручним на той час. Так, з травня по вересень місяць, діти могли там знаходитися приблизно з сьомої години ранку і аж до пізнього вечора двадцять першої години. У холодну пору року заклад закінчував свою роботу на годину раніше. Окрім того, для батьків було важливим, що діти у цих закладах мали змогу отримувати їжу, одяг і навіть елементарну медичну допомогу. Важливо зазначити, що тут діти не тільки отримували певний захист, для них проводили й досить цікаві заняття, які були не довго тривалими, відносно легкими, різноманітними, що сприяло розумовому розвитку дітей [2, 148].

За свідченням архівних документів можна простежити роботу навчального освітнього закладу. Так, кожного ранку проходив урок Закону Божого. Після цього діти півгодини займалися рівною ходьбою. Потім діти повинні були обов'язково відвідувати різні «уроки», а саме з математики, читання, а також урок «послушання». Після навчання вони могли піти на обідню перерву і відпочити. Потім, у другу половину дня проводились менш складніші заняття. Переважно дітям читали казки, перекази, співали пісень. Метою таких занять було

задовольнити пізнавальну активність дошкільників до навколишнього світу [2, 146]. Тілесно карати дітей було категорично заборонено. Найсуворіше покарання для дитини було, коли її залишали на самоті на кілька годин. Інколи порушникам дисципліни не дозволялося брати участь в іграх та заняттях. Крім навчання та ігор дітей залучали до в'язання або до інших видів рукоділля [2, 147].

У той час виходить досить цікавий документ «Положение о детских приютах». У ньому висувались чіткі вимоги до претендентів на посаду вихователів такого закладу. Під час підбору наглядчонок, наголошувалося у Положенні, потрібно звертати увагу не стільки на їх звання, скільки на їх душевне просвітництво, а також тиху і миролюбиву вдачу, здоровий глузд і вроджене почуття любові до ближнього – ось необхідні якості в жінці, яка повинна бути у деякій мірі матір'ю численного сімейства [2, 116].

Не менш важливою справою було визначення самого будинку. Тому в цьому документі надавалися рекомендації щодо вибору приміщення для притулку. Воно мало розміщуватися на нижніх поверхах, щоб діти не ходили через небезпечні і темні коридори. Окрім того, неабиякого значення надавалося облаштуванню майданчиків навколо будинку. Зокрема, мова йшла про невеличкий сад або чисте подвір'я при закладі, де б діти могли бігати вільно на чистому повітрі (не на проїжджій частині). Саме ці умови вважалися принциповими для дитячого притулку [2, 117].

Схожі заклади на Україні почали з'являтися значно пізніше. Так, поступово, у різних губерніях для дітей дошкільного віку почали працювати дитячі садки: у 1871 р. в Києві, у 1842 р. в Харкові, а у Львові аж у 1902 р. Відтак, починаючи з кінця тридцятих років XIX ст., на громадські кошти, внески членів товариств, пожертвування та за власний кошт різних приватних осіб створюються та відкриваються дошкільні установи.

Наприкінці XIX ст., а саме у 1897 р., Полтавське губернське земство уперше на Україні почало опікуватися селянськими яслами-притулками та літніми дитячими майданчиками. Сільські жінки, які були зайняті різними роботами у

літній час, потребували суттєвої допомоги у догляді за дітьми. Тому метою відкриття цих закладів було у першу чергу організувати громадське виховання дітей на селі у літній час. Досить активну позицію у цьому питанні займає громада Полтавщини, яка з державних та місцевих фондів виділяє кошти на відкриття дошкільних осередків. Таким чином, мережа дошкільних виховних закладів утворилася в селах Полтавської губернії.

Помітну роль наприкінці XIX – поч. XX ст. відігравали «благочинні» організації. Серед них – Полтавське Губернське піклування про дитячі притулки, жіноче благодійне товариство. Відомі на той час «Товариства опіки над бідними» відкривали так звані народні садки, які утримувались переважно на пожертви містян. Уже в другій половині XIX ст. стають розповсюдженими ясла-притулки, які були міськими та сільськими. Такі притулки користувалися особливою популярністю саме у сільській місцевості.

Велика увага приділялась також сирітським будинкам. Адже у цей період, у зв'язку із складною ситуацією на Україні, почала з'являтися велика кількість безпритульних дітей, або дітей-сиріт. Влітку 1918 р. внаслідок посилення громадянської війни загинуло багато дорослого населення, що призвело до зростання кількості сиріт і безпритульних дітей, зокрема дошкільного віку. Беручи їх під державну опіку, Рада Міністрів виділила кошти на відкриття нових дитбудинків, зокрема такий відкрився і в Полтавській губернії. За фінансової підтримки Директорії, участі місцевих органів влади, «Просвіти», профспілок упродовж 1919 р. були впорядковані такі заклади як ясла, садки, затишки, які теж відкрилися в Полтаві. Зокрема земська управа Полтавщини взяла на себе відповідальність керувати справою опіки дітей-сиріт. Окрім того, за її сприянням були створені будинки, де такі діти могли не тільки жити, а й виховуватися та навчатися.

Розвиток розбудови дошкільного виховання у Полтаві з 1918 р. продовжує організація «Ліга порятунку дітей» – благодійна організація демократичної інтелігенції, ініціатором створення якої виступив В. Короленко. У затвердженому

статуті організації йшлося про порятунок дітей від голоду, сприяння їх фізичному, розумовому вихованню, турботу про покинутих і безпритульних, розробка питань правового і соціального захисту дітей. Для реалізації цих завдань «Лігою порятунку дітей» відкривалися притулки, ясла, дитячі садки [3, 463-464].

Хвиля створення системи дошкільного виховання прокотилася і в інших губерніях та повітах України. На початку ХХ століття жінки-діячі почали створювати громадські організації жіночого руху, які виступали за створення дошкільних осередків як на безоплатній основі так і на платній. Однією з найголовніших особливостей приватних закладів було те, що з дітьми проводилася навчальна робота з грамоти, лічби, а також іноземних мов. Спеціально запрошені вихователі проводили з дошкільниками різноманітні заняття, бесіди та читання. Освічені жінки того часу створювали товариства, знаходили кошти, щоб організувати дошкільні заклади для бідних дітей і забрати їх з вулиці.

На початку другого десятиріччя ХХ ст. ця тенденція почала набирати все більших обертів на Україні. Аналіз роботи, організації та діяльності дошкільних закладів у той час дає змогу класифікувати їх наступним чином: заклади для дітей дошкільного віку (дитячі садки, ясла); заклади спільного виховання дітей дошкільного та шкільного віку (дитячі осередки, селянські ясла-притулки, літні дитячі майданчики); заклади опіки для сиріт та безпритульних дітей (сирітські будинки, будинки опіки, дитячі притулки). Це були переважно благодійні заклади, які не мали планової виховної роботи. Тому у цей час виникла і інша проблема. Для того, щоб організувати та здійснювати виховний процес, заклади вкрай потребували людей, які б були готові до такої роботи.

У 1905 р. товариство народних дитячих садків відкрило Київську школу нянь – перший в історії України заклад для підготовки вихователів дитячих садків та нянь у сімейні дитячі будинки для дітей дошкільного віку. У Полтавській губернії почали створювати так звані губернські курси, на яких готували спеціальних працівників. Велику допомогу у вирішенні цієї задачі надав Полтавський педагогічний інститут, де щойно відкрили факультет дошкільного виховання.

Повітова та губерньська управа сприяли забезпеченню дошкільних осередків відповідною методичною літературою, інструкціями та наочним матеріалом. Зокрема, була видана та розповсюджена праця фундаторки дошкільного виховання на Україні С. Русової «У дитячому садку».

Починаючи з 1917 року, було розгорнуто широку діяльність щодо створення державної системи дошкільного виховання. Серед відділів державної комісії з народної освіти був відділ дошкільного виховання та допомоги. Діяльність цього органу була спрямована на пропаганду дошкільного виховання, підготовку дошкільних працівників організацій дитячих установ, якими потрібно було охопити дітей з восьми років.

На жаль, в цей історичний період, у керівництва поки що не було навіть приблизного уявлення про безпосередньо саму організацію роботи дитячого садка. Зрозуміло, що виникали певні труднощі і зі змістом навчально-виховної роботи. Проте, найбільші труднощі вихователі відчували через практично повну відсутність методичного забезпечення дошкільних закладів. Без спеціального узагальненого методичного керівництва дошкільним закладом, не могла на високому рівні відбуватись виховна робота. Відсутність програм для дитячого садка, чітких вказівок про зміст роботи з дітьми приводило до того, що в дошкільних закладах, мало місце перевантаження дошкільників суспільно-політичними завданнями, яких вони не розуміли. Тому наприкінці 20-х років почало порушуватись питання про необхідність створення програми для дитячого садка. Слід зазначити, що у 1928-1932 р.р. педагоги й науковці України розробили національні програми виховання дітей, зокрема за якими працювали вихователі Полтавщини. Проте, з кінця 30-х років, дошкільні установи у своїй діяльності керувалися тільки союзними програмами.

У цей період, з кінця 30-х років ХХ ст. у м. Полтаві був створений обласний методичний кабінет, у функціональні обов'язки якого входили питання методичної допомоги, професійних порад, консультацій педагогам-дошкільникам. Одним із

основних завдань дошкільних закладів було питання про підвищення якості виховної роботи, а також фізичного виховання та знайомство з природою [4, 8 арк.].

У довоєнні роки в Полтавській області існували літні майданчики, які були створені з метою максимального перебування дітей на свіжому повітрі, обладнані відповідно до умов організації роботи з дітьми в літній період при дошкільних закладах. На той період, чимало дитячих садків, як і раніше, не мали ділянок. Тепер, одержавши їх, озеленяли, облаштовували та художньо оформлювали. Діти, які відвідували ці майданчики при дитячих садках, були підпорядковані загальному режиму дошкільного закладу, а також одержували належне харчування [5, 5 арк.].

Відповідно до постанови «Про організацію у 1918 р. дошкільних майданчиків та дитячих ясел у колгоспах, радгоспах та при сільрадах УРСР», у післявоєнні роки з'являються перші повідомлення обласного відділу народної освіти м. Полтави про організацію таких дитячих майданчиків. Обласний відділ народної освіти проводив чималу роботу щодо відкриття дошкільних закладів на селі під час польових робіт, широко залучивши громадськість, школи, дитячі садки. Силами працівників дошкільних закладів та різних центрів в усіх районах області були проведені курси з підготовки завідуючих та вихователів для колгоспних майданчиків [6, 6 арк.].

Отже, вивчення проблеми створення системи суспільного дошкільного виховання на Україні залишається і до сьогодні вкрай актуальним. Полтавська земля може пишатися тим, що зробила суттєвий внесок в історію створення системи дошкільного виховання на Україні у період кінця XIX – початку XX ст.. Адже, визначення пріоритету національних і загальнолюдських вартостей як духовної основи розвитку України вносить принципові корективи й до нашого світогляду. Завдання сьогодення полягає в тому, щоб не відкидаючи їх, залишатися на власному ґрунті, використовуючи найактуальніші з них для розбудови національної системи освіти в сучасних умовах.

РЕЗЮМЕ

Вашак О.О. Становление системы общественного дошкольного воспитания на Полтавщине в период XIX – начало XX ст.

Аннотация. В статье раскрываются вопросы истории развития и становления общественного дошкольного воспитания на Украине в период XIX – начало XX ст. Освещаются проблемы, которые возникали во время создания системы воспитания дошкольников на Полтавщине. В частности, уделяется внимание организационной деятельности первых в г. Полтаве детских яслей, яслей-приютов, сельских яслей-приютов, летних детских площадок, детских садиков, а также организации «Лига спасения детей». Сделано обобщение системы общественного дошкольного воспитания на Украине: учреждения для детей дошкольного возраста; учреждения общественного воспитания детей дошкольного и школьного возраста; учреждения опеки для сирот и беспризорников. Акцентируется внимание на важности создания учебно-воспитательной подготовки дошкольных работников организаций детских учреждений, а также важности методического обеспечения как на Украине, так и на Полтавщине.

Ключевые слова: общественное дошкольное воспитание на Украине; детские ясельки; ясельки-приюты; летние детские площадки; сельские ясельки-приюты; детские садики; государственная система дошкольного воспитания; отдел дошкольного воспитания и помощи; программы для детского садика; организация детских учреждений.

O.O. Vashak
Poltava national pedagogic university
named after V. G. Korolenko

The forming of the public preschool education in Poltava region in the end of the XX– beginning of the XXI cent.

Summary: the questions of history of the preschool public education development and forming in Ukraine in the period from the end of the XX– beginning of the XXI centuries are observed. The author focuses on the problems, which emerged while public preschool educational system creation in Poltava region. Thus, the aim is on organizational activity of the first nursery schools in Poltava, nursery shelters, rural nursery shelters, summer play-grounds, Kindergartens and also “Children saving league” organization. The education was taken tent sufficiently in Poltava region. Different educational institutions were operated on and some of the outstanding educators and figures worked there. However, the ancestor of the famous noble Gogol and Pushkin families S. Danilevska participated in organization of the first nursery school in Poltava region. In the year of 1839, for the first time not only in Poltava province, but in the while territory of Ukraine, the first kindergarten was opened. In the end of the XIX century, in 1897, Poltava province Zemstvo (administration) began to take care of rural nursery-

shelters and summer play-grounds for the first time in Ukraine. Zemstvo Council of Poltava province took responsibility of the custody management over the orphan children.

The public system of preschool education in Ukraine was generalized: preschool institutions; preschool and primary educational conjoint institutions; custody institutions for the homeless and orphan children. The importance of breeding-educational training of the kindergarteners and preschool educators is stressed; method supply in Ukraine and Poltava region is also emphasized.

Key words: public preschool education in Ukraine; nursery schools; nursery shelters; rural nursery shelters; summer play-grounds; kindergartens; state system of preschool education; preschool education and assistance department; programs for kindergarten; children institution's organization.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антологія педагогічної мислі Української ССР / [сост. Н. П. Калиниченко]. – М. : Педагогіка, 1998. – 640 с.
2. Детский приют в Полтаве на подобие нынешних «яслей» [Дитячий притулок в Полтаві на подоби нинішніх «ясел»] – Павловский И.Ф. // «Киевская старина», Т. LXXVIII, 1902 г., декабрь. – С. 145-147.
3. Полтавщина: Енциклопедичний довідник [за ред. А.В. Кудрицького]. – К.: УЕ, 1992. –463 с.
4. ДА Полтавської області, ф. 35, оп. 429, спр. 8, 8 арк.
5. ДА Полтавської області, ф. 35, оп. 9, спр. 8, 5 арк.
6. ДА Полтавської області, ф. 35, оп. 9, спр. 8, 6 арк.

SOURCES

1. Anthology of pedagogical thoughts of Ukrainian SSR / [accomp. M.P.Kalinichenko]. – M. Pedagogy, 1998. – 640p.
2. Shelter for children as a kind of modern nursery school - Pavlovski I.F.// “Kievskaya starina”, V. LXXVIII, 1902, december. – PP. 145-147.
3. Poltavschina: encyclopedia reference book [by the red. Of A.V. Kudritskiy] . – К.: UE, 1992. –463 p.
4. SA of Poltava region, f. 35, op. 429, c. 8, 8 p.
5. SA of Poltava region, f. 35, op. 9, c. 8, 5 p.
6. SA of Poltava region, f. 35, op. 9, c. 8, 6 p.

